

929.52ПЕТРОВИЋ"18"(093.2)
929.52ЗОРИЋ"18"(093.2)

Драгана БОЖОВИЋ
историчар уметности
Уметничка галерија
„Надежда Петровић”, Чачак
draganagalery@gmail.com

БОРАВАК ПОРОДИЦЕ НАДЕЖДЕ ПЕТРОВИЋ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ОД 1869. ДО 1879. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: У раду су хронолошки обрађени догађаји из животова породица Петровић и Зорић током једанаест година животова у Чачку и његовој околини (1869-1879). Полазишће и основа истраживања су архивска грађа, експонати и документација из чачанских усљанова Међуопштинској историјској архива, Народној музеја и Уметничке галерије „Надежда Петровић”.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Петровићи, Зорићи, Чачак, Кошража, службовање, учишћељ, учишћељка.*

Уводна разматрања

Достигнућа Надежде Петровић и њених сестара и браће резултат су њихових талената, склоности, образовања, напорног рада у областима које су их интересовале, као и жеља за напредовањем, али и наслеђа које чине достигнућа остварена у претходним генерацијама Петровића (породице са очеве стране) и Зорића (породице са мајчине стране). Како би се сагледала породична интелектуална баштина која је свесно и несвесно утицала на Надежду Петровић и осталу децу из породице, овај чланак прати Петровиће и Зориће од 1869. до 1879. године када је сликаркина породица живела у Чачку.¹

Милева (Зорић) Петровић и Димитрије Петровић интересантни су јавности преваходно као родитељи велике сликарке Надежде Петровић. Међутим, ако их посматрамо као припаднике генерација младих

рођених у Србији средином (50-их и 60-их година) XIX века, истовремено када и мноштво учених људи Србије који су покренули развој друштва и културе тадашње државе и од којих се формирала интелектуална елита која је крајем овог столећа Србији подарила велика достигнућа у многим областима друштва, науке, културе и уметности, постајемо свесни да су они део посебно важних генерација. Милева и Димитрије нису међу великанима рођеним у поменуто време², али представљају оне мале важне нити у миљеу људи са којима је долазио прогрес у Србију. Њихово одрастање, школовање, професионални напредак и обавезе, лепи догађаји, али и проблеми и тешкоће које живот носи, нису били јединствени, већ типични за тадашње младе људе у Србији. Зато Надеждине родитеље можемо с правом посматрати као представнике поменутих нових генерација,

[1] За разлику од монографије „Породица Надежде Петровић кроз 19. век”, у овом чланку се истраживање усмерава на Чачај и околину, без опсервација на српску државу и друштво и породицу Милетић из Мошорина из које потичу Надеждина баба Драгиња и њен брат, српски политичар и интелектуалац Светозар Милетић.

[2] Тада су рођени Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стеван Стојановић Мокрањац, Бранислав Нушић, Јаша Продановић, Љубомир Стојановић и Јован Жујовић.

а њихове животе праћењем сазревања и интелектуалног развоја тих генерација. Њихове животне приче тако постају једна друштвено-културно-породична матрица тадашње напредне породице која се развија током друге половине XIX века у Србији.

1869.

ПЕТРОВИЋИ

Београд

Професор [Стева] Тодоровић је задовољан Димитријевим достигнућима у сликарском занату, па хаџи-Максиму предлаже да пошаље сина на студије сликарства на академији у Минхену³, надајући се да ће му дати подршку као што је њему дао стриц када му је омогућио школовање на бечкој Ликовној академији у Бечу. Хаџи-Максим ипак не прихвата овај предлог, иако је то финансијски могао да поднесе. Тога се и Тодоровић сећао. [...] *мени је жао веома што ти не оде у Минхен, да свршиш живојисну академију, јер си јако даровит и наклоњен тој вештини.*⁴

Због неразумевања његових жеља и ставова настају несугласице са оцем и подстичу га на радикалан корак у планирању будућности. Он шаље молбу Министарству просвете за учитељску службу надајући се да ће му школовање у полугимназији и Реалци и трогодишње изучавање сликарства бити признати као довољна квалификација.

Чачак

На основу одлуке Министарства просвете од 26. новембра седамнаестогодишњи Димитрије Петровић постављен је у чачанској

*Реалцици*⁵ (Реална полугимназија) у звању учитеља *црџања*.

Чачанска *Реалцица* школске 1869/1870. успоставља рад после више година прекида. Поред Димитрија у њој раде још два наставника и сви улажу напоре да школа заживи и предају по неколико, често разнородних, предмета. Професор Милан М. Максимовић постављен је за управитеља или директора школе и предавача *српске грамаџике, немачкој језика, рачунице и ојшџеј земљойиса. Историју црквену и каџахизис* предавао је свештеник Сретен Поповић, уважавани грађанин активан у политичком животу, а Димитрије *џеомџријско* и „*слободно*“ *црџање* и *умеђе краснойиса*.

„*Слободно*“ *црџање* и *краснойис* тада припадају школским предметима у области вештина, а у Србији је било мало људи стручних за држања ове наставе јер у држави није било уметничких школа. Министарство просвете је, ипак, тражило стручне особе, тако да је већини предавача давало статус привременог учитеља јер су прихваћени на основу похађања приватних часова из сликарства и увида у ликовне радове. У ово време број средњих школа, а самим тим и потребе за предавачима, био је приметно већи него у претходном периоду. У свима се у наставном програму налази и *вешџина црџања*. То је била погодна околност да Димитријево знање из атељеа Стеве Тодоровића буде драгоцено и уважено за добијање службе, мада као и већина има статус привременог предавача.⁶

У току формирања школе Начелство је известило министра просвете *да је Ојшџина чачанска узела једну врло добру и удобну куђу за смешџај два разреда реалке, са једном собом за канцеларију и једном за џослужџиџеља, да су асџали, скамџе и џроче џоџребносџи за два разреда реалке наручени*

[3] Никола Кусовац, Милена Врбашки, Вера Грујић, Вања Краут, *Стеван Тодоровић 1832-1925*. (Београд: Народни музеј, Нови Сад: Галерија Матице српске, 2002), 53.

[4] Димитрије Петровић, предговор др Драгоје Тодоровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска II, Борбе у Тојлици 1877-1878*. (Београд: Архив Србије, 1979), 210.

[5] Реалцице су се у Србији тих година оснивале као припремне школе за трећи разред новоосноване Реалке у Београду.

[6] Једино сликар Ђура Јакшић, који тада добија службу учитеља цртања у Јагодинској реалцици, нема привремени статус.

[...]⁷ У питању је изнајмљена једноспратна приватна кућа која се налазила у близини цркве (простор око данашње Економске школе). (сл. 1) Професор Милан М. Максимовић је, између осталог, известио министра да је [...] *наручио маје, ѓлоб, шесџар, два лењира и џг*.⁸ Како *Реалчица* има тек први разред ову кућу користи заједно са Основном мушком школом. У њој нема просторија за учитељске станове, па је за становање наставника изнајмљена нека од оближњих кућа.

Реалчица је већ у октобру накратко прекинула рад због епидемије морбила (богиња), па је након тога вршено пелцовање деце.

1869.

ЗОРИЋИ

Београд / Винча

Министарство просвете 8. августа 1869. доноси званичну одлуку о постављењу Милеве Зорић за *учиџељку* почетне X класе у Основној женској школи у Чачку.⁹ Иако ће јој стан бити службено обезбеђен, за започињање самосталног живота у новој средини потребне су финансије које њена породица која живи од очеве скромне учитељске плате не може да јој приушти. Припремајући се за одлазак у Чачак и грађење самосталног живота који изискује трошкове, Милева током августа упућује молбу Министарству просвете да јој на основу прве месечне плате исплати три дуката.¹⁰ Отац Павле покушава да помогне ћерки, па у свом обраћању Министарству моли: *Будући да она [ћерка Милева] долази у неџознаџо месџо, џа нисам рад да у нуџди коме досађује, и за кредиџи моли, с џоџа џримам џорњи дуџ на се, и молим Минисџарсџво*

[7] Бранко Перуничџ, *Чачак и Горњи Милановац 1866-1915*, друга књига, (Чачак: Историџски архив, 1969), 160.

[8] Исто, 161.

[9] Архив Србије (даље АС), Министарство просвете (даље МПс), Ф-V, р. 1098/1869.

[10] Молба од 12. августа 1869, АС, МПс, Ф-IX, р. 2238/1869.

да се џорња сума у џромесечним роковима од моје џлаџе а 1# [дукат] месечно узима.¹¹ У наредна два месеца Павле отплаћује Милевин дуг (1 дукат почетком септембра, два крајем октобра 1869), а жеља да буде близу ћерке и даље је присутна, па још једном, у допису о овој отплати од Министарства тражи премештај, овог пута у конкретан град у коме је Милева добила службу – у Чачак или његову околину.¹²

Чачак

Милева почиње службовање у чачанској Основној женској школи која за собом има око петнаест година рада (основана је 1852, а почела са радом 1853. године). Смештена је у Владикином конаку епископа Никифора Максимовића пошто је епископија премештена у Карановац (данашње Краљево). Зграда се налази у близини цркве, у источном делу тада простране црквене порте иза олтара (простор на коме се данас налази зграда Гимназије) (сл. 2). Стан за учитељку налази се у школској згради. Владичански конак некада је била репрезентативна зграда и најлепши објекат старе балканске архитектуре у вароши (изграђен је 1837. године), али је у време када га користи школа доста ороноу и има неуредан простор. Просторије су веома мале и са ниским таваницама, па стога прилично мрачне.

Нова учитељка Милева једини је предавач у школи. За похађање првог разреда у школској 1869/1870. години пријављено је 30 девојчица, а сва четири разреда броје укупно 53 ученице. Пространа просторија коју школа користи за учионицу сада постаје тесна. Тадашње основне школе у Србији немају управитеље, па учитељи и учитељке сами воде рачуна о настави и условима за њено одржавање и са предлозима и сугестијама обраћају се властима у месту у коме службују, али и директно

[11] Молба од 14. августа 1869, АС, МПс, Ф-IX, р. 2238/1869.

[12] Допис од 30. октобра 1869, АС, МПс, Ф-VII, р. 1729/1869.

Министарству просвете. Милева покушава да колико може побољша услове за учење у интересу здравља ученица, па се обраћа Општинском одбору са предлогом да ученице раздвоји у два одељења. Ученице првог разреда би користиле постојећу учионицу у приземљу зграде, а 11 ученица другог, 3 ученице трећег и 9 ученица четвртог разреда биле би смештене у слободну просторију на спрату.¹³ Општински одбор о томе обавештава Министарство просвете, а увидевши да једна учитељка не може да држи наставу толиком броју ученица, нарочито аку буду смештене у два нивоа зграде, моли за запошљавање још једне раднице. Дописом од новембра месеца Министарство просвете је одобрило нови распоред ученица и дало дозволу за убрзано запошљавање још једне учитељке.¹⁴ Нова учитељка Марија Јанковић предаје ученицама првог разреда, а Милева другом, трећем и четвртом разреду.

У упутству Министарства просвете о поправци просторија школе и набавкама с краја ове године пише: *За женску школу нека оиштина набави икону Св. Саве, сунђер, две столице и нову мају Аустралије и велику мају Србије. На великој маји Јевроје нека удари њошребна дрвеша јоре и доле; нека набави чешку за чишћење и њајање, џезвицу од шенеће за воду. Пред школом нека начини њожје за чишћење блати с обуће; нека оирави њроход и нека нађе њослужителку за женску школу [...]*¹⁵

Милева Зорић и Димитрије Петровић одлазе из Београда који има око 25.000 становника и у коме се више него у осталој Србији осећа долазак модернизације. [...] слику сиромаштва њошову није њружао Београд њреко чијеје се оријенталној изгледа њревлачила евројска њлазура. Са својим хошелима, кочијама, одећом људи, уређењем кућа, немачким језиком,

[13] др Бранко Перуничкић, н. б., 133.

[14] Исто, 134.

[15] Исто, 136.

који се често чуо на њејовим улицама, Београд је личио на аустријске градове.¹⁶

Дочекује их Чачак, мала варош са око 2.000 становника¹⁷, али међу којима је преко 600 особа писмено. Руски путописац Аполонович Ровински, који у то време (1868. године) пролази кроз ову варошицу, пише: *Улица је била сва избраздана и неравна. Али кућице су све биле беле, чисте и с високим димњацима, сличним минаретима. Пред сваком кућом је била баштина у бокору раскошних ружа, које су се њодизале до кровова кућа. На великом њрју, око којеја је било неколико већих кућа, налазила се велика црква, њакође бела, с неколико кујола, са архитектуром која је њодсећала на њурске џамије. Оишти њолед је био њакав да су се бојаштво и ред учавали на њрви њолед. То је међуштим било и сиварно њако.*¹⁸

Чачак је главна варош Округа чачанског коме припадају срезови Трнавски, Драгачевски, Карановачки и Студенички, па су стога у њему смештени Окружно начелство и Окружни суд. Од 1859. године варош има телеграфску штацију (станицу)¹⁹, од 1860. фабрику пива, од 1868. болницу²⁰, а од 1867. траје изградња понтонског моста преко Западне Мораве. Почела је и градња бедема на Западној Морави подстакнута великом поплавом из 1864. године.

Простор испред цркве је њлавна чаршија (центар насеља) и ту се налази неколико репрезентативних зграда чија архитектура или неки њени елементи младе учитеље из Београда може да подсети на

[16] Латинка Перовић, предговор у: Павел Аполонович Ровински, *Зайиси о Србији 1868-1869*. (Нови Сад: Матица српска, 1994), 18.

[17] У попису становништва обављеном 1866. године евидентирана су 1922 становника који живе у 607 домова, међу којима је 650 писмених људи. (Радош Ж. Маџаревић, *Први грађани Чачка 1839-1914*, Чачак: Међуопштински историјски архив, 2012, 86)

[18] Павел Аполонович Ровински, н. г., 228, 229.

[19] Године 1867. набављени су стубови за подизање телеграфског вода који ће ићи до Карановца (Краљева).

[20] Налазила се у садашњој Обилићевој улици.

неке од објекти из престонице, као што су Конак господара Јована, Владикин конак и звоници цркве зидани између 1856. и 1858. године у тада, за ову архитектуру, актуелном подражавању барокног стила. Ту се налази и упечатљив високи дрвени обелиск на каменом постаменту – први јавни споменик у вароши постављен 1859. године у част поновног доласка на власт књаза Милоша Обреновића и годишњице Другог српског устанка.²¹ Порта цркве је велика (простира се до простора садашње Гимназије и делом садашње Улице Бате Јанковића). На њу се с једне стране надовезује имање манастира Сретење на коме се налазио низ ниских објеката.²² Са друге стране цркве су кућа и велико имање трговачке породице Тајсић које се простирало све до садашњег Института за воћарство. Улице нису јасно дефинисане и немају званична имена, али већи број сокака од 1855. године има калдрму.

Грађани се водом снабдевају из бунара који има свака кућа. Варошки бунар налазио се на простору испред садашње зграде Гимназије. Санитарни прегледи су показивали да је његова вода квалитетна, али је посебно цењена вода у бунару породице Тајсић, па су је многи мештани узимали за своја домаћинства.

Што се тиче друштвеног живота 1869. године, обновљено је *Чийшалишиџе*²³ које је тада једина библиотека у округу и има 72 члана. Варош има већи број кафана и механа. Од 1866. године одржавају се панађури 1. маја и 29. августа.²⁴

[21] Кнез Милош је 1860. посетио Чачак и одао почаст Боју на Љубићу.

[22] Данас је на том простору манастирска једноспратна зграда коју користе КУД „Абрашевић“ и Народни универзитет „Коста Новаковић“.

[23] Основано 1860. године.

[24] Организују се поводом обележавања празника Светог пророка Јеремије и Усековања главе Светог Јована Крститеља који су и дан-данас вашари у Чачку (по грегоријанском календару се обележавају 14. маја и 11. септембра).

1870.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Реалчица за наставу изнајмљује кућу индустријалца Фердинанда Крена. Димитрије озбиљно схвата посао предавача у школи, али за наставу цртања нема учила. То надомешта пошиљка цртежа које су израдили ученици Београдске реалке на вежбама и чији је квалитет већ био признати, па су били тражени од стране других школа. Шестог фебруара из Београдске реалке послати су цртежи гимназијским реалкама у Зајечару, Крушевцу, Јагодини, Алексинцу, Ужицу и Чачку који је добио *34 комада цртежа*.²⁵ Тако је Димитрије као примере које ће показивати ученицима добио цртеже својих школских другова, а међу њима је можда било и његових и радова његовог друга Светозара Зорића као ученика који су могли пружити квалитетне радове јер су додатно усавршавали вештину цртања у школи Стеве Тодоровића.

Током година у чачанској *Реалчици* Димитрије повремено (када је потребно због недостатка наставничког кадра) постаје и предавач *рачунице, француској језика, кашихизиса, бојшанике, црквене историје и минералолије*.²⁶ Свој сликарски таленат користи да израђује учила како би и себи и колегама олакшао наставу. Црта географске карте, саставља уџбеник за *земљопис* и слика уљаним бојама личности из српске историје, што му није било тешко после обуке у сликању портрета код већ поменутог Тодоровића.

Симпатије учитељке Милеве и учитеља Димитрија прерасле су у љубав. После пар месеци боравка у Чачку почиње њихов заједнички живот. Протокол венчаних чачанске цркве сведочи да су се 8. фебруара у Чачку венчали „женик“ Димитрије Петровић и

[25] *Двадесетипетогодишњица Београдске реалке 1890. год.* (Београд, 1890), 172.

[26] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *Чачанска гимназија 1837-1987*. (Чачак: „Чачански глас“, 1987), 478.

„невеста” Милева Зорић.²⁷ Кум при склапању брака био је Неша Орловић, помоћник у Чачанском окружном начелству.²⁸ (сл. 3) Иако су временски услови лоши, младенци зимски школски распуст користе да посете Димитријеву породицу у Београду.²⁹

Млади учитељи Милева и Димитрије напуштају одвојене службене станове и закупују заједнички стан. Не постоје сигурни подаци у којим кућама су становали током наредних година боравка у Чачку. У сваком случају станују на простору у близини школа у којима раде.³⁰

1870.

ЗОРИЋИ

Винча

Павле Зорић, отац Милевин, на крају школске 1869/1870. године у Винчи добија оцену *рђав* пошто је успех ученика веома лош. У јулу тражи премештај службе како би са супругом и ћерком Христином, која је завршила четврти разред основне школе, био ближи ћерки Милеви у почетним годинама просветне службе и брачног живота у Чачку. Жеља му се остварује јер добија службу у Драгачевском срезу који припада Чачанском округу.

Котража

Од јесени Павле службује у Основној мушкој школи у Котражи, једном од већих села у брдско-планинској области западне Србије

[27] Међуопштински историјски архив Чачак (даље МИАЧ), Збирка матичних књига (даље ЗМК), Матична књига (даље МК) венчаних цркве Светог Вознесења у Чачку, 1870.

[28] Службује у Чачку завршно са 1873. годином.

[29] У ратном „Дневнику догађаја”, описујући враћање из Топличког рата на наставне дужности у Чачак (11. фебруар 1878), Мита се присећа тог одласка у Београд: *Пун ми је био шако хрђав да нисам ни могао замислити да шакав може бити. Овакав ми је пућ био од њриликe од Тойоле до Шайорње 1870. год. кад сам са женом пућовао из Београда о ферију.* (Радивоје Бојовић, приређивач, *Ратни дневници*, Чачак: Народни музеј Чачак, 1996: 150)

[30] Постоје сећања чланова породице Гавровић да су Петровићи једно време живели близу њихове куће која се налазила на почетку садашње Обилићеве улице.

– Драгачеву. (сл. 4) У његовом средишту се налази извор минералне воде близу којег у овом периоду почиње зидање нове цркве.

Што се тиче образовања, Котража је прво насеље у Драгачеву које је по осамостаљивању Србије добило, додуше приватну, школу³¹ која је тада била и једина на ширем подручју које је последње три деценије без образовне установе. Павле службује у новооснованој државној школи која за собом има три школске године. Министарство просвете је њено отварање (са три разреда) одобрило 1867. године.³² Општина је за школу најпре уредила зграду Примирателног суда и закупила зграду за *тошовљење јела и њреноћиише ђака*.³³ На основу сачуваних извештаја из тог времена (из школске 1868/1869. и 1873/1874. године) она у просеку има око 40 ученика. За ову школску годину штампан је нови буквар, а учитељи су од Министарства просвете добили упутства о начину обраде букварске наставе која ће се одвијати по новом правопису.

Завршено је зидање школске зграде, у претходној години наређено од стране Министарства просвете због лоших услова у изнајмљеном простору. Школа и просторије за становање учитељу Павлу и његовој породици, супрузи Драгињи и ћерки Христини, пружају колико-толико задовољавајуће услове за живот. О изгледу нове зграде сведочи један допис претходног (и првог) учитеља Алексе Поповића. *Што се тиче школе, она је на врло лејом њоложенију месџа, истина мала, шако да нема више у дужину 15 сџоја*

[31] У питању је основна школа коју је организовао поп Илија Поповић. Основана је између 1822. и 1827, а затворена пре 1836. године. Била је смештена „у једној брвнари близу старе котрашке цркве у Чакаревићима [...] први учитељ звао се Максимилијан, по занимању калуђер.” [Др Драгоје Тодоровић, *Школство Драгачева у 19. веку* (Лучани: Самоуправна интересна заједница основног образовања, културе, физичке културе и информисања општине, 1988) 7] Годишње ју је похађало између 15 и 20 ученика. Плату учитеља и издржавање школе сносили су родитељи ученика.

[32] У сеоским школама наставу су могла заједно да прате мушка и женска деца, али девојчица је било ретко у школским клупама. Оне које су евидентирание као ученице најпре су биле ћерке учитеља.

[33] АС, МПС, Ф-VI, р. 1404/1869.

*а шако и у ширину, видно је добро, ђенџери су од сѣакла, имају три собе, две за учишеља и шо врло мале и једна ђовећа за сјавање ђака, којима је далеко ше не моју ићи кући [...]*³⁴

Учитељи који у ово време службују по српским насељима цењени су због свог образовања, али су и упечатљиве особе због особености које носе. Већином, као и Павле, долазе из Аустроугарске, те су приметни њихово другачије, савремено облачење, животне навике и обичаји, а вероватно је посебно примећен њихов *ђречански* говор.³⁵ Без обзира на уважавање, скроман стан и тадашња учитељска плата од 100 талира годишње Павловој породици пружају веома скроман живот. Уз обављање учитељских дужности, Павле, колико је у могућности, помаже мештанима Котраже у поткивачким услугама и као *сѣоколекар*.

1871.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

У породици Петровић 2. марта рођено је прво дете – син који је на крштењу, обављеном 7. марта у чачанској цркви, од кума Неше Орловића добио име Драгутин.³⁶

Млада мајка Милева Петровић крајем ове године приуштила је себи успомену у виду фотографије. Судећи по посвети написаној на полеђини која гласи *За усѣомену 5. новембра 1871. ђод. Чачак ваша сна Милева Пејровић*, фотографија је била намењена Димитријевим родитељима. Ако посвету прихватимо као веродостојну, она носи и податке драгоцене за историју српске фотографије о раду Алексе Мијовића, једног од фотографских пионира у Крагујевцу. Постављена је на картонску подлогу са

[34] АС, МПс, Ф-VI, р. 1404/1869.

[35] У Србији се он дефинише као „пречански“, али сами „пречани“ су међусобно разликовали сремски, банатски и бачки говор (који употребљава Павле).

[36] МИАЧ, ЗМК, МК рођених цркве Светог Вазнесења у Чачку, 1871, р. бр. 28.

полеђином на којој су одштампани подаци о фотографу у декоративно решеном логотипу фирме, што указује да је Мијовић 1871. године имао фотографски атеље у Крагујевцу. То би кориговало досадашњи податак да је атеље формирао око 1873. године.³⁷ Такође, ако име Чачка у посвети не значи само место у коме Милева тада живи, него и место где је фотографија настала (мање је вероватно да Милева у новембру путује у Крагујевац), то би указало да је Мијовић као путујући фотограф, поред евидентираног рада у Ваљеву и Јагодини, радио и у овој вароши.

У држави се све већа пажња обраћа физичкој култури. Ове године у основне школе је уведено *шелесно вежбање*. У Чачку, у близини Западне Мораве, постављене су гимнастичке справе за вежбање војника, па су позвани и наставници чачанских основних школа и *Реалцице* да са ђацима долазе на вежбу.³⁸ Димитрије, као наставник вештина којима тада припада и вежбање, ученике повремено подучава у овој области.³⁹ Стога је једна од првих сцена када дечаци у вароши бивају подучавани гимнастичким вежбама могла бити Димитријева демонстрација коришћења поменутих гимнастичких справа што му, после похађања наставе код сликара Стеве Тодоровића у Београду, који је уз сликање веома ценио гимнастичке вештине и укључивао ђаке у њих, није било ни стране ни тешко.⁴⁰

Димитрије купује књиге како би надоградио своје образовање, али их ставља и на располагање школи. Иако у Чачку постоји читалиште које за чланове обезбеђује већи број листова, може се претпоставити да је Мита претплатник на неке од актуелних

[37] Miroslav Aleksandrić, *Fotografi i fotografski ateljei u Srbiji 1860-1918*. (Beograd: Foto-Muzej, 2012), 140.

[38] Горан Давидовић, Лела Павловић, *Исѣорија Чачка : хронологија од ђраисѣорије го 2000. ђодине* (Чачак: Међуопштински историјски архив, 2009), 163.

[39] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 149.

[40] Када се *шелесно вежбање* усталило, у чачанској Реалци предавала су га војна лица. Први наставник телесног и војничког вежбања био је пешадијски потпоручник Чедомир Пејовић који у школи ради од јесени 1882. године.

новина међу којима је, најпре, лист „Застава“ који води Милевин ујак Светозар Милетић, а у коме може да се информише о актуелној политици.

У чачанску *Реалчицу* долази професор Васа Филиповић да би вршио дужност заступника директора. Завршио је студије права и претходно службовао у Пожаревцу као судски писар и професор у полугимназији. У Чачку ће оставити значајан траг. *Пројресиван и хуман човек велике радне енергије усмерене на најпредак шире средине [...] Васа Филиповић је био узоран руководилац реалчице и уз то врло виђена личност у вароши’ и шире.*⁴¹

Учитељке у ово време немају породилска одсуства. Службени станови су већином домакучионица и оне, уз негу деце, настављају рад у школама. Тако и Милева наставља ангажовање као предавач другог, трећег и четвртог разреда Основне женске школе. Њена породица повремено из Котраже долази у Чачак. Мајка Драга и сестра Христина пружају јој неопходну помоћ у нези малог сина. Отац Павле се дружи са зетом Димитријем и његовим пријатељима, мештанима Чачка.⁴²

Долазак Зорића из Котраже изискивао је пешачење од више сати преко Ртију, Криваче и Горачића. *Од Горачића њење се уз Јелицу јошово чинав сахаш. Пошћо се на врх јоине, сћушћа се кроз село Лозницу, и даље у Чачак. [...] Од Коштраже до Горачића 2 саша. Од Горачића до Чачка 2 саша. Пуш је досћа добар. Предео јланински, особито Јелица, која је јокривена шумом, и уз коју јушћ у окукама води.*⁴³

1871.

ЗОРИЋИ

Котража

Павле улаже труд у одржавању квалитетне наставе у новој средини и на крају школске године од Министарства просвете добија оцену *врло добар*. Иако су се мештани

Котраже са великим ентузијазмом борили за оснивање школе, за похађање наставе ученици подносе многе жртве. Драгачево тада има школе у седам насеља⁴⁴, а посебно је тежак живот онима који долазе из околних села у којима нема наставе. Они у школама користе наменске собе за ноћење (свакодневно или током лоших временских услова). Пошто се услови нису брзо мењали, један опис из претходног периода (из *Извешћаја о јучкој школи из 1851. године*) може послужити и за новију слику живота ученика у котрашкој школи. *Има случајева где су куће ученика јо више саћи од школе удаљене, јо чему кућама никако и не иду, нејо код школе обичавају и ране се. У сваком од села удаљеном училишћу има обично јо једна соба у којој деца обичавају. Ученицима доносе родителји и кућани јреобуку и рану обично од недеље до недеље. По већој частји доносе им рану јриујовљену, шј. лебац умешен и уз то лука или сира и меса, како је кад време, јосно или мрсно. И овај је начин за децу здраво убишачан, јер лебац им се (особито леши јроја) ујаучи и ујлесниви, ја су сирочад јринућена или онај јокварени лебац јесћи, или кући ошћћи.*⁴⁵ У школским собама где су ученици ноћили често није било ни доброг грејања, ни правих кревета, па је међу њима било највише болести и смртних случајева.

Павле у пролеће упућује молбу Министарству просвете за прелазак у школу у десет километара удаљеној Гучи, иако ни тамо услови нису довољно добри о чему сведочи обраћање гучанског учитеља Стевана Миладиновића који управо у ово време Министарству просвете шаље жалбу на лоше услове у школској згради и његовом стану и, затим, даје оставку. Павле, ипак, сматра да би му овај премештај пружио бољи живот [...] *нарочито збој тоја: шћо је јоменућа зрада мнојо јросћранија шје јјако за мене као човека фамилијарној мнојо и удобнија, нејоли ова у којој*

[41] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 48, 49.

[42] АС, МПС, Ф-VI, р. 53/1872.

[43] *Српске новине*, бр. 160, 22. јул 1874, 837.

[44] Школе се налазе у Горачићима, Гучи, Прилици, Миротсаљцима, Каони, Лиси и Котражи.

[45] Д. Тодоровић, *Школство Драгачева у 19. веку*, 43.

се сада налазим.⁴⁶ Занимљиво је да у молби нуди увођење недељне школе (описмењавање одраслих особа у нерадном дану, недељи), што представља иновативни предлог, али му жеља за прелазак није услышена.

1872.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Димитрије се прилагодио новој средини и стекао пријатеље и познанике. Остало је упамћено да је радио слике покојника за успомену породицама и на молбу неких грађана, чак радио и њихове портрете у акварелу, кредом и бојама. Ликови му додуше нису свагда јачно одговарали оријенталу, али се свеш задовољавао и оним што му је он давао. Дабоме, да је то била несавршена, занатска уметност.⁴⁷

Милева, између осталог, ученицама Основне женске школе преноси своју љубав према историји и поезији. Развија њихово родољубље које и сама осећа као жена која је још у раној младости постала присталица Уједињене омладине српске и са романтичарским жаром прихватала актуелни патриотизам.

Марија Јанковић мења место службе, па на место предавача ученицама првог разреда долази Персида Милићевић из Београда, учитељка која припада првој генерацији девојака које су завршиле Вишу женску школу у Београду⁴⁸, па је вероватно била и Милевина познаница.

Нема података да су у чачанској Реалчици организовани излети и екскурзије, али се традиционално прослављао школски патрон Свети Сава. Пре јодне одржавано је бојослужење у Свирацимировој цркви, у школи

сечење колача са малим концертним програмом (реципације, каткад хорске јачке итд.) и природном беседом некој од наставника; јојодне је било јачко весеље, увече забава с ијранком за грађане на којој су убирани и леи добровољни ирилози за јомоћ сиромашним ђацима.⁴⁹ Свечано је било и на крају школске године када је читана „класификација ученика” и дељене награде најбољим ђацима у виду књига или похвалница.

1872.

ЗОРИЋИ

Котража / Чачак

Да Павлово службовање у брдовитом Драгачеву није лако сведочи нова молба за премештај коју Министарству просвете упућује по завршетку школске 1871/1872. године.⁵⁰ Опет тражи службу у Чачку где постоје два упражњена места. Као разлог наводи чињеницу да му у овој вароши живи ћерка. А јошто ми је кћи Милева још у мнојоме које чему неискусна, била би за њу, а јосредно и за народ од велике користи, да је још за неко време јод мојим родитељским ујутством.⁵¹ Занимљив је и следећи разлог премештаја: *Што је то жеља и самих тамошњих одличних грађана који ме јознају, и који би желели своју децу мојој настави и васпитању поверити.*⁵² Жељу да не борави више у једном самојном јорском месту као што је Котража објашњава следећим речима: *[...] ја не иштем то место [Чачак] само из чежње за живијом у вароши која је, узјред буди речено – веома нездраве климе, већ једино збој деце [...]*⁵³ Павле, ипак, још једну школску годину остаје у Драгачеву.

[46] АС, МПС, Ф. III, р. 62/1871.

[47] Алекса Станојевић, „Настава и наставници пре шездесет година”, *Успомена из чачанске и крајугевачке гимназије* (Београд, 1933), 9.

[48] Косара Цветковић, *Виша женска школа у Београду: Педагошкојошњица: 1863-1913.* (Београд, 1913), 154.

[49] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 53.

[50] Молбу пише 13. јула из Крагујевца где вероватно борави код неког од пријатеља.

[51] АС, МПС, Ф-VI, р. 53/1872.

[52] Из наведене молбе Министарству просвете

[53] Из наведене молбе Министарству просвете

Милевина мајка Драга и сестра Христина, вероватно, и даље део времена проводе у Чачку како би јој помагале, иако се у вароши због пуно бара и влаге јављају опасне епидемије које прете житељима и новим становницима (службеницима) који често због здравствених тегоба напуштају ово место не боравећи дуго у њему. Ово поднебље, вероватно, не прија ни Драгином нежном здрављу и, можда, доприноси да она оболи. Крајем године, 26. новембра, она је, нажалост, преминула у Чачку⁵⁴ са само четрдесет година старости. (сл. 5)

1873.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Повишена влажност коју Чачак има због подбарног терена не прија ни породици Петровић. Милева се почетком пролећа обраћа Министарству просвете тражећи премештају у Шабац.⁵⁵ Као разлог наводи своју, али и болешљивост мужа и детета (сина Драгутина). Наводи да је Шабац одабрала због чињенице да тамо има фамилију⁵⁶ која би јој помагала у домаћим пословима и гајењу деце, а она би имала више времена за науку. Министарство је одбија уз образложење да у Шапцу нема места.

Може се претпоставити да Димитрије и Милева пред рођење другог детета одлучују да потраже бољи и пространији стан, па вероватно током овог лета почињу да станују у кући у порти цркве коју им уступа прота Сретен Поповић⁵⁷, свештеник у чачанској цркви и Димитријев колега из *Реалнице*.

Доказ о почетку становања у овом стану може да буде портрет Сретена Поповића насликан Димитријевом кичицом (допојасна фигура). О ауторству и времену сликања протера Поповића сведочи потпис на полеђини слике: *Дим. Пејровић црџач, у Чачку 3. јуна 1873. године*.⁵⁸ Овај портрет чува се у Народном музеју у Чачку под називом *Портрет свештеника са црвеним појасом*. Димитрије га слика у маниру реализма. (сл. 6) Да се у овом периоду интензивно бави сликарством показује и то што црта портрет своје младе супруге Милеве (сл. 7). Такође, обавља и један нови и мање уобичајен задатак. Уздајући се у знање из сликања живописа добијено код Стеве Тодоровића, прихвата позив чачанске цркве да током лета обави *ојравку њеј комада икона, које се на целивање износе*.⁵⁹

Ове године, 29. септембра (11. октобра по грегоријанском календару), рођена је прва ћерка у породици Петровић. Свештеник Сретен Поповић чин крштења новорођенчета у чачанској цркви обавља 7. октобра (29. октобра по грегоријанском календару).⁶⁰ (сл. 8) Дотадашњи кум Петровића Неша Орловић ове године је завршио своје службовање у Чачку тако да је за кума позван Јездимир Чекић, члан Суда Округа чачанског. Кум на крштењу девојчици даје име Надежда. Истог дана уз Надежду је крштено још троје деце – девојчица Катарина и два дечака, Петар и Јовица.⁶¹

За сада нема сигурних података у којој кући у Чачку се Надежда родила. У једном од текстова констатација да се то десило *У дому Димитрија - Мише и Милеве Пејровић*,

[54] МИАЧ, ЗМК, МК Умрлих, црква Светог Вазнесења у Чачку, 1872, р. бр. 155.

[55] АС, МПс, Ф-III, р. 118/1873.

[56] Вероватно је у питању родбина из фамилије Зорић или Милетић.

[57] Урош Џонићу: Димитрије Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дођајаји са Јавора 1876*, друго издање, (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 226.

[58] Радивоје Бојовић, „Портрет свештеника са црвеним појасом Димитрија Петровића”, *Зборник радова Народни музеја XXV* (1995), 133.

[59] Радивоје Бојовић, *н. г.*, 134.

[60] МИАЧ, ЗМК, МК рођених, црква Светог Вазнесења у Чачку, 1873, р. бр. 93.

[61] Катарина је рођена истог дана када и Надежда и ћерка је Видосаве и Симе Хаџића, чачанског трговца. Петар је син Лазара и Илинке Иконић из Чачка, а Јовица син Борђа и Добрице Павићевић из Црне Горе.

који се некад налазио у сниској, дворишној кућици где је сада Економски школски центар у Чачку [...] ⁶² може се прихватити као могућност, јер је на овој локацији тих година била изнајмљена зграда за *Реалчицу* и зграда за становање наставника, а у близини је и основна женска школа у којој Милева предаје, па су Петровићи могли живети на овом подручју.

1873.

ЗОРИЋИ

Котража

Оставши без супруге, Павле током лета пише молбу Министарству просвете за премештај у било које место близу Београда (предлаже Жарково, Велико Село или Вишњицу). ⁶³ Пошто Христина има 13 година, што је последња година старости за наставак школовања, као основни разлог за ову молбу наводи [...] *иа како ми је кћи дорасла за у Вишу женску школу, а мени је немојуће издржавати из далека [...]*. Молба му је услышана и, после три школске године одсуства, поново добија службу у Основној мушкој школи у Винчи.

Пред почетак нове школске године Павле и Христина напуштају Котражу. При одласку, објекат који им најдуже остаје видљив на хоризонту, ако повремено враћају поглед ка Котражи, јесте нова црква посвећена Светом великомученику Георгију. То је једнобродна грађевина без кубета, али са високом кулом-звоником на западној страни, у којој је, судећи по патрону, прва служба могла бити уприличена за Ђурђевдан, а Зорићи имати привилегију да буду међу мештанима присутним на том свечаном догађају.

[62] Радован М. Маринковић, Миле Мојсиловић, „Надежда Петровић, 1873-1973”, *Култура, лисн Заједнице културе Чачак*, бр 15, Чачак, октобар-новембар 1973, 2.

[63] АС, МПС, Ф-VI, р. 78/1873.

1874.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Уз негу мале деце, сина Драгутина и ћерке Надежде, Милева и даље предаје ученицама другог, трећег и четвртог разреда, што исцрпљује њен организам, а после смрти мајке и одласка сестре Христине и оца Павла у Београд, нема потпору породице. Планира да летњи распуст искористи за рехабилитацију и од Министарства просвете тражи одсуство јер је [...] *скоро девеш [месеци] слаба, иа ми је иошребна сада ио савешу лекарском бања, у којој иреба да се задржим иеш недеља.* ⁶⁴ Министарство даје одобрење и савет да одсуство тражи од *иолицјане власши*, али није познато да је Милева отишла у неку бању на опоравак.

На крају школске 1873/1874. године, ради оцене квалитета наставе, из *Реалчице* се шаљу ученички радови из краснописа и цртања Министарству просвете на преглед. После неколико дана радови су враћени, а оцена, коју је посебно ишчекивао учитељ ових предмета Димитрије, била је да су *радови у иошше задовољавајући, али иојединачно нису. Нека се иош сад боље иази и на иисање и на цршање*. Димитрије је вероватно више пажње посвећивао креативном цртању у односу на прецизно геометријско цртање, па се у допису налаже: *Цршање слободном руком заузимаће ишек чешвршину од оној времена, које је иројисано за вежбање у цршању.* ⁶⁵ Од нове школске године Димитрије успева да ђаке више заинтересује за геометријско цртање. ⁶⁶

Сходно закону, чачанска *Реалчица* ће од школске 1874/1875. године носити назив *Гимназијска реалка*. Током године почеће зидање зграде за школу.

Нова обавеза директора и наставника гимназија, полугимназија и гимназијских

[64] Молба од 3. јула 1874, АС, МПС, Ф-IX, р. 196/1874.

[65] АС, МПС, Ф-IX, р. 204/1874.

[66] Алекса Станојевић, *н. г.*, 10.

реалки за упис ученика у школску 1874/1875. годину је организовање пријемног испита. Испит обухвата *српски језик, рачун, земљопис Србије и историју*, па Димитрије, као учитељ *вештина*, нема испитивачке задатке, али се вероватно налази на услузи школи и својим колегама ако им затреба његова помоћ.

Димитрије током године примећује све чешћу појаву да продавци у Чачку као папир за увијање робе користе стара документа. У једном писму⁶⁷ он описује тренутке када са Милевом проучава стари папир у који му је пиљар увио купљени сир и цитира њене речи пуне усхићености јер је брзо закључила да се ради о важном спису.

*Па, Димитрије, зар не видиш како је то драгоцено? Па, то је неки стари документи још из Другој усјанка 1815. године. Видиш то дашуму, то се ише књазу Милошу. - И обоје ирошолковасмо то сјару „хартију“ забезекнуто гледасмо у њу са неким дубоким болом као на какву оскрнављену икону.*⁶⁸

Димитрије сазнаје да папири коришћени у трговинама потичу из архиве Среског начелства и креће у спасавање овог материјала.

[...] *секретар ме је извео на шаван судски, где сам наишао на расшурене и разбацане старе хартије то целом шавану, а које су биле иокривене дебелим слојем прашине.*

У рашчешканом прашину нашао сам неколико писама, писма од знајнијих лица још године 1819 и 1820 упућена кнезу Васи Појовићу или јосјодар Јовану Обреновићу, а у томили скинуће старе хартије за иошшаљивање, два документа из Првој народној усјанка, што сам све узео себи. [...]

[67] Делови овог писма писаног 1874. године први пут су презентовани у књизи Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дојаћаји са Јавора 1876*. (Чачак: Народни музеј, 1955), у поговору Уроша Џонића *Мишљ Петровић (живој и рад)*.

[68] Преузето из: Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дојаћаји са Јавора 1876* (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 246; Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Џонић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва Дојаћаји са Јавора 1876*, друго издање (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 233.

*Овде у овој томили бачене хартије, као и на другим оваквим шаванима и шуйама, у избаченој иако старој хартији, коју ишеки и дебелу слојеву прашине иокривају, налази се важна и драгоцена грађа за нашу народну новију историју, а коју би требало брижљиво сачувати.*⁶⁹

Без обзира на значај ове грађе, Димитрије се суочио са незаинтересованошћу особља Начелства за ова документа, што подстиче његову наклоност ка очувању културног и историјског наслеђа. Иако само двадесетогодишњак, постаје озбиљан љубитељ старина и покушава да од уништења сачува разне предмете, а најпре постаје пасионирани сакупљач старих докумената. Супруга Милева му је велика подршка у томе.

Одлазак на таван чачанског Суда био је први корак у Димитријевом каснијем дугогодишњем похођењу разних кутака по српским кућама. *После прања то Чачку и околини, он иродужује ревносно иосао и то дружим местима у Србији, иа ирелази и у Војводину. Пео се на шаване, силазио у иодруме, оглазио у забачена села, обилазио цркве и манастире, ирешуро канцеларијске архиве, ирегледео томиле мемљиве хартије само да би иронашао што важно.*⁷⁰

Почетком јесени међу ученицима основне мушке школе и Реалке влада епидемија гушобоље. Помоћник Начелства чачанског шаље телеграм Министарству просвете у коме пита да распусте децу док не прође *ојасна болест* јушобоља и истиче: *До сада су ири смршна случаја била а ироје се ојасно разболело*. Професор Васа Филиповић јавља о сличној ситуацији у Реалци, односно да је један ученик умро, а да су двојица болесна.⁷¹ Ученици су распуштени, а епидемија сузбијена после недељу дана. Школске зграде су пре наставка предавања опране и окречене.

[69] Исто, 233, 234.

[70] Исто, 235.

[71] Телеграми помоћника Начелства чачанског од 8. октобра и професора Васа Филиповића од 9. октобра 1874, АС, МПС, Ф-ХV, р. 444/1874.

Болести које владају током зиме вероватно су допринеле и тужном догађају у породици Петровић. Син Драгутин се разболео и 4. децембра подлегао болести.⁷²

1875.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Подстакнут губитком детета Димитрије почиње да се залаже за напредак здравства, а нарочито за оснивање санитарне службе и пружање хитне помоћи деци. Такође, залаже се за побољшање хигијенских прилика по селима, а бори се против празноверица и за забрану надрилекарства.

Професор Васа Филиповић извештава министра просвете и Начелство Округа чачанског о потенцијалном проблему са школском зградом изнајмљеном од трговца Фердинанда Крена.

*Наг ѿом кућом ѿосѿоји велики ѿогрум на свод, који је ѿазда ѿо ујовору са Ојшѿином за своју ѿоѿребу задржао. Пре месец дана именовани је ѿазда смесѿио у једно оделење ѿогрума лед ѿако да друѿи разред и ѿрофесорска канцеларија ѿосѿоје наг ледом. Неки држе да ће овај лед шкодиѿи нарочиѿо у леѿо кад се сѿане ѿојиѿи, док међуѿим друѿи као и окр. инжињер ѿврде, да неће шкодиѿи, јер је свод дебео.*⁷³

Филиповић гаји наду да ће се школска зграда убрзо завршити, што се и остварило. На јесен се настава Чачанске гимназијске реалке одвија у сопственој новосаграђеној згради (данашња зграда управе Града Чачка). (сл. 9)

Наставу у другом разреду женске школе почиње да похађа Косара Цветковић, ћерка новог службеника у чачанском Суду Кузмана Цветковића. Девојчица Косара (рођена

у Горњем Милановцу 1868. године) касније ће постати врсни интелектуалац, жена која се, уз учитељску професију, успешно бавила писањем поезије, превођењем књижевних дела, израдом илустрација и др.⁷⁴

Да још није довољно заживело физичко васпитање у школама показује примедба дата учитељкама основне женске школе да не обраћају пажњу на телесно вежбање ученица.⁷⁵

1876.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак

Десетог априла рођена је Милица, друга ћерка у породици Петровић. Чин крштења обавио је 18. априла свештеник Василије Вуковић.⁷⁶

Србија се припрема за рат са Турском ради ослобађања јужних крајева и осигурања пуне независности кнежевине за коју се још требало борити. Иако је последњи турски војник отишао 1867. године, Србија је политички још увек султанов вазал.

Због најаве рата 10. јуна прекинута је настава у *Чачанској реалци*. Новосаграђена школска зграда припрема се за смештај ратне болнице. За наредну школску 1876/1877. годину школа не уписује ђаке.

Наставници у зрелим годинама одлазе на војну дужност, а млади Димитрије добровољно се пријављује за рат. Пун је полета што има прилику да учествује у коначном ослобађању Србије. Његов полет је вероватно подстакнут још свежим личним сећањима из детињства у којима су слике суровости Турака током догађаја на Чукур-чесми и бомбардовања Београда 1862. године.

[74] Оливера Недељковић, „Косара К. Цветковић - живот преведен у књиге“, *Глас библиотеке*, 17 (2010), 129-164.

[75] Горан Давидовић, *Лела Павловић, н. г.*, 168.

[76] МИАЧ, ЗМК, МК рођених цркве Светог Вазнесења, Чачак, 1876, р. бр. 38.

[72] МИАЧ, ЗМК, МК умрлих цркве Светог вазнесења у Чачку, 1874, р. бр. 123.

[73] Бранко Перуничих, *н. г.*, 212, 213.

У време Димитријевог одласка у рат Надежда има три године, а млађа ћерка Милица само два месеца. Милева ће се сама старати око двоје мале деце, а уз то наставити са одржавањем наставе у Основној женској школи јер она током рата не прекида рад. Супруг ће јој са ратишта слати скоро целе своје учитељске плате.

У Првом српско-турском рату Димитрије Петровић је распоређен на дужност комесара „пионирске чете“⁷⁷ Чачанске бригаде прве класе. Он себе види и као дивизијског цртача и белешника догађаја којима ће присуствовати свестан да ће бити важни за српску историју. Прве белешке пише већ 16. јуна када са војском полази из Чачка ка Ивањици. Описује усхићење које влада међу окупљеним народом који у рат испраћа Чачанску бригаду прве класе, Чачанску бригаду друге класе и две чете Пионирског одреда.

Пошћо је чачанска бригада ѿромарширала кроз варош у седам часова, кренуле су и обе ѿионирске чете. Пред ѿионирима су на коњима јахали ѿшћоручник Сима Појовић и окружни инжењер Јустин Шћишћовац, а ѿешице су насћуйили ѿшћоручник Јован Павлићевић и дивизиски црћач Мића Пећровић [...] Док смо ѿролазили кроз чачанске улице, исћраћале су нас ѿомиле сћарих и младих жена, деце, ѿа и сћараца, у чијим очима блисћаху сузе од радосне узбућеносћи [...] Тако ѿролазећи држали смо се за најсрећније шћо смо дочекали шћај свећи шћренућак у коме се и ми ѿјављујемо на бојишћу, кад се ошћочине ѿосле шћолико ѿрохујалих векова 'Косовска ѿокајка'.⁷⁸

У Димитријевој забелешци о Чачку, који са војском гледа са обронака планине Јелице, преплићу се лирски опис и географски

подаци и истичу лепота вароши, импозантност грађевина и урбанистички развој.

Јавор – Рашка област

Почетак Првог српско-турског рата званично је објављен 18. јуна. Војници су, чекајући прве борбе, смештени у Ивањици. Борбе ће се одиграти око границе са Турском на линији Нови Пазар–Ивањица–Јавор.

У чачанској бригади Димитрије проналази неке од познаника. У њој се налази професор београдске Реалке Драгутин Плајер⁷⁹, постављен за казначеја (благајника) и касније за команданта муниционе колоне. У разговорима са њим Димитрије може да сазна каквих новости има у његовој бившој школи. У чачанској бригади друге класе налази се Живан Живановић, његов школски друг из теразијске полугимназије.⁸⁰

На Јавору среће Ђорђа Миловановића, друга из сликарске школе, и у белешкама описује њихов разговор из кога се види полет младог добровољца Димитрија што доприноси ослобођењу земље.

На враћима срећнем свој колећу Ђоку, који се беше изненадио, кад ме виде онако наоружаној са ћушком у руци.

- Забоћа, шћа је шћо од шћебе? Шћо си се шћи наоружао шћако, кад не мораш ћићи у бој?

- Ја идем својевољно - одћоворим му смећећи се.

- Шћа ћовориш, забоћа, како својевољно? Знаш ли да шћо није весеље? Тамо се ћине, сећи се жене шћвоје и шћвоје деце. Шћа ће радити, ако шћи ѿћинеш? Остћави се шћоћа, молим шће! [...]

- Не, браће Ђоко, овај шћренућак сам жељно очекивао још од дећињсћива. Кад сам ћа шћако срећно доживео, хоћу да будем ја јеган од шћих раденика на основу велике срћске зћраге. Ако ѿћинем, нећу бити сам, нишћи ће моја ѿпородица

[77] Пионири су, у ствари, представљали род војне инжењерије.

[78] Мита Петровић, *Раћне белешке са Јавора и Тоћлице 1876, 1877. и 1878, свеска ѿрва, Доћаћаји са Јавора 1876*, Народни музеј (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 7, 8; Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Џонић, *Раћне белешке са Јавора и Тоћлице 1876, 1877. и 1878, свеска ѿрва, Доћаћаји са Јавора 1876*, друго издање (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 7, 8.

[79] Плајер је био професор у Београдској реалци од школске 1867/1868. године и предавао је више предмета међу којима су минералоћија, физика, механика, наука о маћинама. Од 1883. до 1894. године био је директор ове школе.

[80] Живановић је тада прекинуо студије педагогије и природних наука у Јени и као добровољца се одазвао држави.

*осїаїи сама. Но, шї буди шїако добар, шїе, ако бих ја ѿоїнуо, јави мојој жени [...]*⁸¹

Уз дужности комесара чачанских пио-нира, а касније и рудничких, Димитрије налази време да црта пејзаже из окружења на којима акцентује положај насеља и војних јединица, али они нису само штуре скице већ стрпљиво рађени крајолици са истакнутом атмосфером. То су већином једнобојни цртежи оловком на папиру, мада је било и богато обојених. (сл. 10) Ратне цртеже Димитрије је планирао да укомпонује у своје белешке. *Њеѿов оїис борби на Јавору и Тоїлици садржао је 37 црїежа ѿредела, ѿланова, ѿорїреїа и скица, коїи су данас већим делом изїубљени.*⁸²

Димитрије се озбиљно бави писањем белешки у којима се преплићу подаци о војсци и њеним положајима и кретањима, описи ратних похода и сликовити описи природе. У белешкама помиње многа села са овог подручја кроз која пролази или борави војска – Кушиће, Прилике, Катиће, Штавиље (Штавал), Горачиће, Ерчеге... Посебно су упечатљиве његове приче о људима и њиховим судбинама.

1877.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак / Крушевац

Први српско-турски рат завршио се 16. фебруара, па је породица Петровић већи део године на окупу. Србија, ипак, није спокојна, јер очекује нове сукобе са турском војском.

Током лета наступа кратак и редак период када је породица Зорић на окупу. У Чачак долазе Милевин отац Павле, сестра Христина и брат Светозар. Сусрет брата са сестрама фотографским апаратом забележили су

[81] Мита Петровић, *Раїне белешке са Јавора и Тоїлице 1876, 1877. и 1878, свеска ѿрва, Доїађаїи са Јавора 1876.* (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 36, 37; Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Цонић, *Раїне белешке са Јавора и Тоїлице 1876, 1877. и 1878, свеска ѿрва, Доїађаїи са Јавора 1876,* друго издање, Чачак (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 36.

[82] Радивоје Бојовић, *н. г.*, 134.

путујући фотографи С. Стојановић и С. Јовановић.⁸³ (сл. 11) [Павле је од почетка 1874. године без учитељске службе и службеног стана, јер је оболео од катаракте, али му је операцијом у Бечу враћен вид тако да је са новим еланом започео 1877. годину.]

Светозар се, затим, враћа у Ваљево (где живи од пролећа 1876. године и ради као учитељ вештина у нижој гимназији, а током српско-турских ратова војно ангажован на изради муниције од олова у крупњакским рудницама), а Павле и Христина, иначе без сталне адресе становања, у наредном периоду остају у Чачку. Продужавају се тренуци када се Павле дружи са ћерком Милевом, зетом Димитријем и унукама, четворогодишњом Надеждом и једноипогодишњом Милицом. Павле сазнаје да учитељ у *Пријељини* планира да се запопи, па почетком септембра из Чачка пише нову молбу Министарству просвете⁸⁴ тражећи постављење у школи у овом месту⁸⁵, надајући се да ће добити позитиван одговор и остати у близини ћерке.

На јесен (21. октобра) Димитрије са Чачанском бригадом поново одлази на терен очекујући нове ратне активности. У време приправности за почетак рата (када је војска била стационарирана у Крушевцу) у својим забелешкама описује и тренутке опуштене атмосфере и славља. *Дође нам и 8. новембар, дан Св. Арханђела. Мноїи Чачани славе шїај дан и доїоворе се њих 6-7 крсно-имењака да ѿоруче заједно вечеру код Аврама ѿосїионичара и да ѿозову своје ѿријаїеље и ѿознанике на вечеру, у часї свої ѿаїрона. На шїој вечери било нас је ѿреко 30. После вечере, један од шїих крсно-имењака, Миленко Јечменић, беше се расїоложио и оїїоочео да ѿева, веселећи својим најбољим*

[83] Фотографски атеље су отворили у Крагујевцу у време српско-турских ратова и радили као путујући фотографи у оближњим местима (*Фоїѿографїа код Срба 1839-1989*, Београд, 1991, 34).

[84] Молба од 4. септембра 1877, АС, МПс, Ф-І, р. 192/1878.

[85] Школа у Прељини припадала је Округу рудничком и Срезу моравичком. Почела је са радом у фебруару 1870. године и у њој су наставу похађала и деца из околних насеља - Присловице, Соколића, Коњевића, Љубића и Балуге.

*Гласом све џосџе.*⁸⁶ Међу песмама се вероватно нашла и популарна *Са Овчара и Каблара* која је управо пред српско-турске ратове настала од стране српских досељеника из неослобођених крајева и била посвећена кнезу Милану Обреновићу. Месец дана после мобилизације Димитрије долази у Чачак на краће одсуство (од 20. до 23. новембра). Чачанска бригада 28. новембра креће из Крушевца преко Каоне и Шиљеговца ка граници. Првог децембра 1877. године званично почиње Други српско-турски рат који ће се одигравати у топличком крају. Чачанска бригада је краће време стационирана у Прокупљу, а затим у Куршумлији.

Павле не добија службу у Прељини, али како је крајем октобра Димитрије поново на ратишту, може се претпоставити да он и Христина остају у Чачку све до завршетка Другог српско-турског рата, односно до краја ове и на почетку наредне године. Тиме Милева има дружбенике, али и значајну помоћ у свакодневним обавезама око деце и кућних послова. Боравак у Чачку охрабрио је Павла да по повратку у Београд (1878) живи код Димитријевог оца хаџи-Максима.

Топлица

Димитрије у Другом српско-турском рату обавља дужност комесара Штабске коморе, а захваљујући примећеном сликарском таленту и образовању, добија и дужност дивизијског цртача. Ради за војску потребне скице положаја и геокарте, али наставља да ради и ликовно упечатљиве слике и цртеже пејзажа. Овакво ангажовање имали су и његови познаници, сликари Ђорђе Миловановић и Ђорђе Крстић, и учитељ цртања Стева Тодоровић, који је ангажован као цртач при генералштабу ради *снимања бојишта, бишака и уојштих бојних слика.*⁸⁷

[86] Димитрије Петровић, предговор др Драгоје Тодоровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска II, Борбе у Тојлици 1877-1878.* (Београд: Архив Србије, 1979), 23, 24.

[87] *Двадесетихтогодишњица Београдске реалке 1890. год.* (Београд, 1890), 89.

Димитрије, као и у Првом српско-турском рату, пише „Дневник догађаја” који води од дана почетка рата до 26. фебруара 1878. Рукопис, у форми кратких дневних забелешки, има 28 листова.

У „Дневнику догађаја”, уз војне податке и приче, бележи и описује и мале приватне тренутке – слање писама, добијање *аманеша*⁸⁸ од супруге, размишљања о деци, сусрету са сликаром Тодоровићем, однос мештана Чачка према њему и пут до Чачак на завршетку рата.

На терену Топлице ради нове цртеже на којима описује терене и локације војске. Ратне цртеже рађене у оба рата планирао је да укомпонује у своје белешке. *Његов опис борби на Јавору и Тојлици садржао је 37 цртежа њредела, џланова, џорџреџа и скица, који су данас у џлавном изџубљени.*⁸⁹

1878.

ПЕТРОВИЋИ

Топлица

Други српско-турски рат траје и током јануара. Димитрије је и даље на ратишту у Топлици. У „Дневнику догађаја” често помиње и јаку хладноћу због које ће последице осећати и неколико месеци касније. Завршетак рата наступа 5. фебруара. Српски војници почињу да се враћају својим породицама. Први су демобилисани просветни радници.

Чачак

Димитрије се кући појављује испијеног лица, неошишан и са дугом брадом, тако да га мала Надежда дочекује са подозрењем и плачом. У наредном периоду у дружењу оца са породицом настаје цртеж мале Надежде. (сл. 12) Такође, на једној фотографији, израђеној од стране неког од путујућих фотографа,

[88] Аманет је представљао пошиљку у којој се шаљу новац, роба, драгоцености, папири од вредности, рукописи и књиге.

[89] Р. Бојовић, *н. г.*, 134.

забележени су Димитрије, прота Сретен Поповић и проф. Тајсић⁹⁰, пријатељи који више нису у ратном окружењу, већ поново у мирној свакодневици. (сл. 13) Ипак, јак назеб из хладних ратних дана доприноси да он не буде спокојан. Током остатка године болује од тифуса и јаке упале плућа. *Тако је њешко боловао да се једном њронео ѓлас њо вароши и да је умро.*⁹¹

Димитрије током опоравка уобличава два текста на основу свог ратног дневника и шаље их новосадској „Застави“ са којом сарађује од почетка ових ратова. Текст „Борба на Топлици“ изашао је у „Застави“ у седам наставака у бројевима 60-66 (16-28. април 1878), а текст „Борба на Јавору“ у шест наставака у бројевима 74-79 (од 12. до 21. маја 1878). На крају оба текста потписује се као „Србин“.

„Заставу“, која је у власништву Милевиног брата Светозара Милетића, прима чачанска *Чиџаоница*, али се може претпоставити да је и Димитрије био претплатник.

Са објављивањем ових текстова није ставио тачку на белешке са фронта. Наставља да их сређује, проверава, допуњује и преписује, а прикупља и оригинална документа из рата.

Војна болница је по завршетку рата одсељена из зграде *Чачанске реалке* која је, затим, прописно дезинфикована. По доласку наставника са ратишта предавања се одвијају од 23. марта и трају до краја јула како би се што успешније завршила ратом поремећена школска година.

С јесени, у школској 1878/1879. години, *Реалка* наставља рад са новим ентузијазмом. У школи има више новина, јер је Министарство

[90] Не зна се ко је на фотографији у напмени на полеђини записана као професор Тајсић. Може се претпоставити да је у питању особа из имућне фамилије Тајсић која се из Драгачева преселила у Чачак и живела на подручју близу чачанске цркве, на великом имању које се простирало од црквене порте до садашње парцеле Института за воћарство.

[91] Урош Џонић у: Мита Петровић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска њрва, Дођађаји са Јавора 1876*. (Чачак: Народни музеј Чачак, 1955), 239; Урош Џонић у: Димитрије Мита Петровић, приредио Урош Џонић, *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска њрва, Дођађаји са Јавора 1876*, друго издање (Чачак: Народни музеј Чачак, 1996), 226.

просвете одобрило формирање трећег разреда и упис женске деце, па школа постаје мешовита. Такође, набављена су нова учила међу којима се налази збирка за цртање од дванаест свезака која ће Димитрију олакшати предавања. У последњој школској години рада у Чачку, поред „*слободној црџања и краснойиса*“, предаје и *ѓомејџрију са ѓомејџријским црџањем*, а предавач је и у новооснованом женском одељењу.⁹²

Учитељица Милева ове године први пут може девојчице завршног разреда основне школе да упутити на школовање у варошку средњу школу. Пет њених ученица уписује *Чачанску реалку* и свих пет успешно завршава први разред.⁹³ Од ових ученица образовање ће наставити Катарина Недић која ће завршити и други и трећи разред школе.⁹⁴ Из двеју наредних генерација Милевиних ученица још је неколицина пионирки у наставку школовања у *Реалци*. То су Ангелина Недић, Атанасија Бербовић, Неранца Јовановић и Косара Цветковић. Међу њима каријеру учитељица градиће Неранца Јовановић, Атанасија Бербовић која прво запослење добија у краљевачкој Основној женској школи 1884/1885. године, и Косара Цветковић која ће службовати у Чачку као учитељица у Основној женској школи од 1886. до 1888. и у Основној мушкој школи 1893. године, а затим дуго година бити учитељица *црџања* у Вишој женској школи у Београду и постати значајна песникиња, илустраторка и преводилац.

Професор Васа Филиповић 9. јуна добија сина Филипа који ће током живота постати активни политички радник, један од оснивача и руководиоца Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста).

[92] Због службеног премештаја пропушта да у наредној генерацији *Реалке* буде учитељ посебно талентованим ђацима, будућим значајним интелектуалцима - Јакову Јаши Продановићу који ће постати писац и политичар и Косари Цветковић, будућој песникињи.

[93] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 73.

[94] Исто, 551.

1879.

ПЕТРОВИЋИ

Чачак / Београд

У пролеће Димитрије осећа коначно побољшање здравља и почиње да излази у краће шетње по црквеној порти. Енергије има и за наставак сакупљања старих списа и да почне озбиљну обраду те грађе. *На овоме њослу, њрво као насѡавник, а њосле као њорески чиновник, сѡално радим од 1879. ѡдине, досѡе-вајући: до ѡриваѡних лица, сељачких вајаѡа, масних јанѡика и чађавих завоја, у којима су још чувани сѡари докуменѡи наших заслужних ѡредака; за ѡим, до сѡарих архива разних судских и ѡполици[ј]ских наглеѡѡава, усѡанова, ѡлавних ценѡтралних уѡрава, цркава и мана-сѡѡира, до искуѡљених сѡарих докуменѡа, који се брижљиво чувају у архиви Акадѡмије Наука и Народне Библиѡеке.*⁹⁵

Милева током маја преживљава више здравствених проблема. Болује од запаљења плућа које је четврто по реду за време десетогодишњег боравка у Чачку. Због велике слабости организма лекар јој препоручује тромесечни опоравак, одлазак у село *на чист ѡвздух а заѡим на киселу воду.*⁹⁶ Министарству просвете се обраћа за одсуство, а из приложене „лекарске сведоѡбе“ чачанског општинског лекара др Кужеља сазнаје се и о још једном њеном здравственом проблему. *За време ѡменуѡе болесѡи ѡреѡрѡела је ѡ. Милева абортус близанаѡа од 5 месеѡи.*⁹⁷ Одсуство јој је одобрено, а ради опоравка породица Петровић током лета борави у Београду.

Здравствени проблеми – Димитријев хронички катар и Милевина хронична упала плућа са честим боловима у грудима, кашљем и грозницом – довољни су разлози за промену климе, односно одлазак из Чачка који и даље има пуно влаге због подбарног терена која

управо дисајним органима највише смета. Брижна Милева, не питајући супруга, тражи за њега и себе премештај службе. Министарство просвете има разумевања, те добијају нова радна места. Остају у истом, Чачанском округу, али службоваће у основним школама у оближњој вароши Карановцу.

Један од последњих његових задатака у чачанској *Реалци* је да буде члан комисије на годишњем испиту. Са тројицом колега дели обавезе и испитује ученике из области *ѡеоѡрафије, исѡорије цркве и минералоѡије.*⁹⁸

Карановац

Димитрије и Милева са ѡеркама, шестогодишњом Надеждом и трогодишњом Милицом, селе се у Карановац крајем лета. На кочији (запрежним колима) која их вози налази се њихов скромни иметак – одећа, обућа, постељина, посуђе и књиге, смештени у дрвене сандуке и плетене корпе, и вероватно неки мањи комади намештаја (колевке, полице и сл.).

Од 27. септембра Димитрије почиње да ради као учитељ првог разреда у Основној мушкој школи са рангом VI класе. Школске 1879/1880. године школу похађа велики број ѡака тако да, поред њега, предају још два учитеља – Сава Јовичић и Филип Лазаревић.

Милева службује у Основној женској школи као учитељка IX класе. Једини је предавач у школи и предаје ученицама сва три разреда. Број ученица је велики јер су те године уписане 32 првакиње и 7 „поновкиња“, 21 другакиња и 3 трећакиње. Иако се повремено шаљу молбе Министарству просвете да се прими још једна учитељка, Милева је једини предавач још наредне три школске године.

Нови учитељи Димитрије и Милева сада имају прилику да наставу одржавају у лепој новој згради, а док се не снађу у новој средини, можда станују у учитељском стану у старој школској згради. Посебну помоћ у

[95] Мита Петровић, *Финансије и усѡанове Србије до 1842. књѡа I* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897), XIX.

[96] АС, МПс, Ф-VII, р. 114/1879.

[97] АС, МПс, Ф-VII, р. 114/1879.

[98] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *н. г.*, 64.

сналажењу у новој средини Петровићима пружа дугогодишњи учитељ Основне мушке школе Сава Јовичић (у школи радио од 1858. до 1888. године) који ће касније бити кум на крштењу све троје Петровићеве деце рођене у Карановцу (Владимиру, Зорки и Јелени).

Извори

Архивска грађа Међуопштинског историјског архива у Чачку, Архива Србије, Историјског архива Београда и Историјског архива у Краљеву

Документација Уметничке галерије „Надежда Петровић”, Чачак

Породична архива Милоша Коларжа из Београда

Штампа

Радован М. Маринковић, Миле Мојсиловић. „Надежда Петровић, 1873-1973”, *Култура, лисћ Заједнице културе Чачак*, бр 15, Чачак, октобар-новембар 1973.

Српске новине, бр. 160, Београд, 22. јул 1874.

Литература

Aleksandrić Miroslav. *Fotografi i fotografski ateljei u Srbiji 1860-1918*. Београд: Фото-Музеј, 2012.

Амброзић Катарина. *Надежда Петровић 1873-1915*. Београд: Српска књижевна задруга и Југославија-публик, 1978.

Аполонович Ровински Павел. *Зайиси о Србији 1868-1869*. Нови Сад: Матица српска, 1994.

Бојовић Радивоје. „Портрет свештеника са црвеним појасом Димитрија Петровића”. *Зборник радова Народної музеја Чачак XXV*. Чачак: Народни музеј Чачак, 1995.

Давидовић Горан, Павловић Лела. *Историја Чачка: хронологија од праисторије до 2000. године*. Чачак: Међуопштински историјски архив, 2009.

Двадесетогодишњица Београдске реалке 1890. год. Београд, 1890.

Кусовац Никола, Врбашки Милена, Грујић Вера, Краут Вања. *Стеван Тодоровић 1832-1925*. Београд: Народни музеј, Нови Сад: Галерија Матице српске, 2002.

Мацаревић Радош Ж. *Први трађани Чачка 1839-1914*. Чачак: Међуопштински историјски архив, 2012.

Недељковић Оливера. „Косара К. Цветковић - живот преведен у књиге”. *Глас библиотеке* 17 (2010), 129-164.

Перунички Бранко. *Чачак и Горњи Милановац 1866-1915*, друга књига. Чачак: Историјски архив, 1969.

Петровић Мита. *Финансије и усјанове Србије до 1842. књига I*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897.

Петровић Мита. *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва, Дојађаји са Јавора 1876*. Чачак: Народни музеј Чачак, 1955.

Петровић Димитрије. *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска II, Борбе у Тојлице 1877-1878*. Београд: Архив Србије, 1979.

Петровић Димитрије Мита. *Рајне белешке са Јавора и Тојлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва, Дојађаји са Јавора 1876*, друго издање. Чачак: Народни музеј Чачак, 1996.

Рајни дневници, пр. Радивоје Бојовић. Чачак: Народни музеј Чачак, 1996. Станојевић Алекса. „Настава и наставници пре шездесет година”, *Успомена из чачанске и крајувачке гимназије*. Београд, 1933.

Стојковић Андрија Б. К., Ковачевић Бранко В. *Чачанска гимназија 1837-1987*. Чачак: „Чачански глас”, 1987.

Тодоровић Драгоје. *Школство Драгачева у 19. веку*. Лучани: Самоуправна интересна заједница основног образовања, културе, физичке културе и информисања Општине Лучани, 1988

Фотографија код Срба 1839-1989, Београд: Галерија Српске академије наука и уметности, 1991.

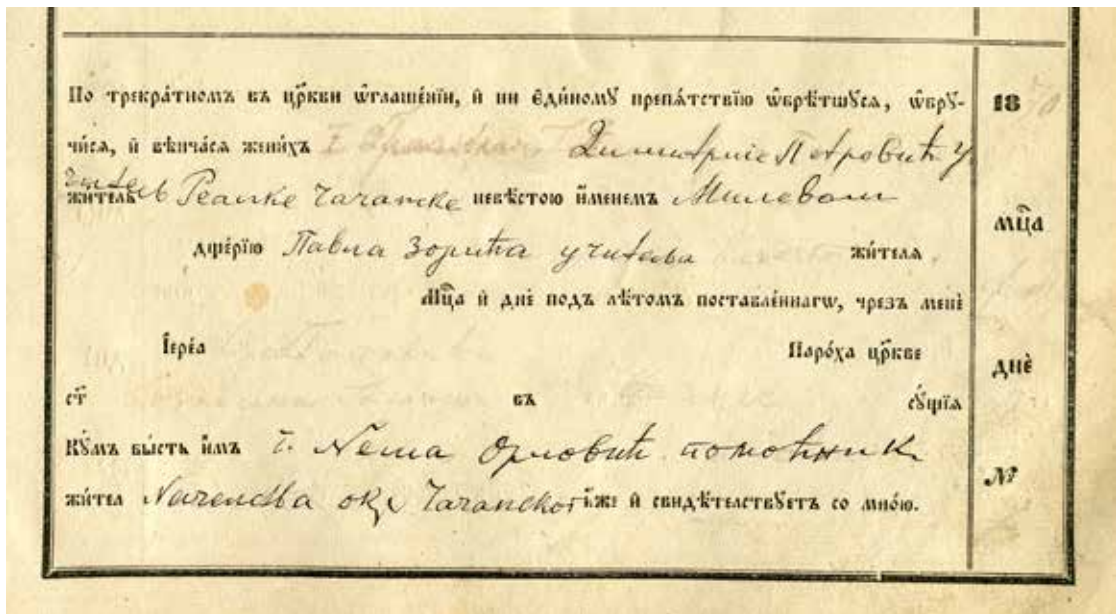
Цветковић Косара. *Виша женска школа у Београду: Педесетогодишњица: 1863-1913*, податкередила К. [Косара] Цв. [Цветковић]. Београд: Штампарија „Доситеје Обрадовића”, 1913.

Сл. 1 - Кућа у којој је смештена чачанска Реалчица у школској 1869/1870. години (др Андрија Б. К. Стојковић, др Бранко В. Ковачевић, *н. д.*, 46)

Сл. 2 - Добривоје Симић, Рушење Владикиног конака у Чачку, 1912, фотографија, Народни музеј Чачак

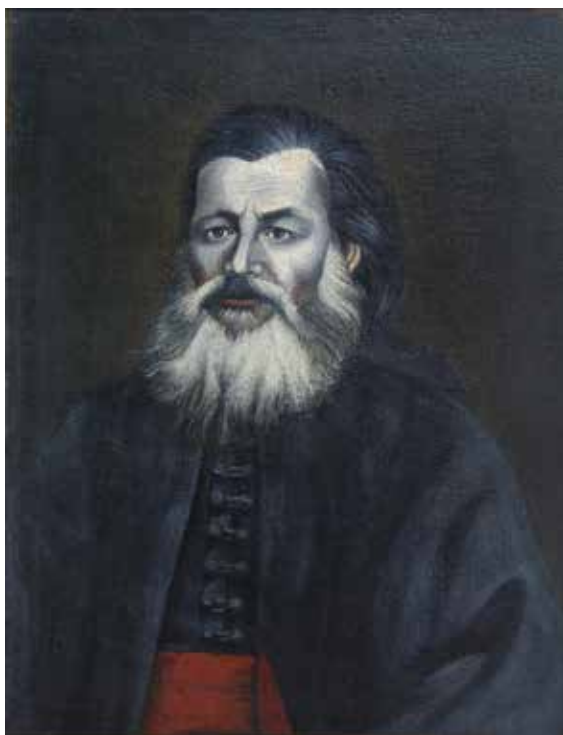
Сл. 3 - Део Протокола венчаних цркве у Чачку где је уписано склапање брака између Димитрија Петровића и Милеве Зорић 1870. године, МИАЧ (фотографисао Зоран Милошевић)

ЧАЧАНСКИ ОКРУГ.	
УЧИТЕЉИ :	
У Чачку, Милован Петровић, II. раз. III. класе.	У Карановцу, Сава Јовичић, III. и IV. раз. III. класе.
» Чачку, Радисав Таловић, I. раз. V. класе.	» Карановцу, Лука Петровић, I. раз. II. класе.
» Чачку, Лазар Тодосијевић, III. и IV. раз. VI. класе.	» Граццу, Марко Аћимовић, X. кл.
» Рашци, Јован Поповић, IX. класе.	» Врдилима, Младен Марковић, VIII. класе.
» Студеници, Драгутин Јовановић, X. класе.	» Прилипцу, Јован Протић, IX. кл.
» Жељевици, Радосав Мајсторовић, IX. класе.	» Миросалцима, Јован Милосављевић, IX. класе.
» Заблаћу, Владимир Поповић, IX. класе.	» Гучи, Стева Миладиновић, IX. кл.
» Слатини, Владимир Перунички, VIII. класе.	» Каони, Михаило Миловановић, X. класе.
» Ласцу, Никола Симић, VIII. класе.	» Горачићу, Димитрије Стефановић, X. класе.
» Карановцу, Тимотије Поповић, II. раз. IV. класе.	» Врби, Чедомиљ Мајсторовић, X. кл.
	» Жичи, Милан Младеновић, X. кл.
	» Котражи, Павле Зорић, X. класе.
	» Лиси, Живан Поповић, X. класе.

Сл. 4 - Павле Зорић у списку учитеља у Чачанском округу у школској 1870/1871. години у „Календару са шематизмом Књажевства Србије“ из 1871, 103.

Сл. 5 - Рубрике из Протокола умрлих цркве у Чачку где је уписана Драгиња Зорић (редни број, име, број година и датум смрти и сахране), МИАЧ (фотографисао Зоран Милошевић)

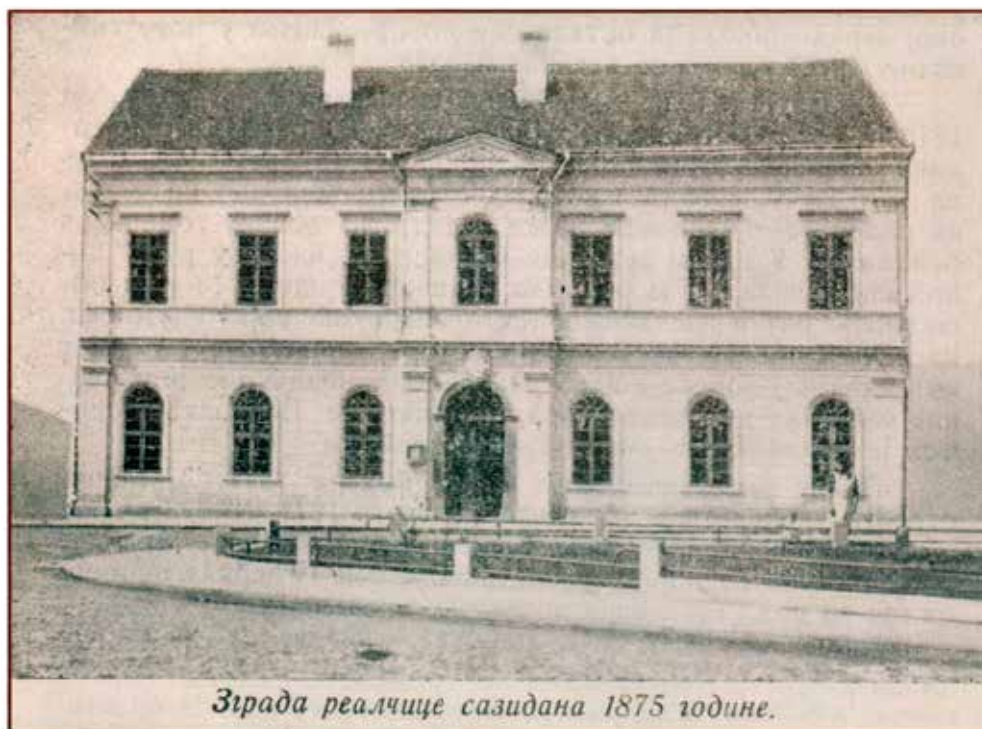
Сл. 6 - Димитрије Петровић, *Портрет свештеника са црвеним ђојасом*, 1873, уље на платну, 62,3x47,5 cm, Народни музеј Чачак, инв. бр. 330

Сл. 7 - Димитрије Петровић, *Милева*, 1873, цртеж оловком, документација Уметничке галерије „Надежда Петровић“

Сл. 8 - Рубрике из Протокола рођених цркве у Чачку где је уписана Надежда Петровић (редни број, датуми рођења и крштења, име, име кума и родитеља), МИАЧ (фотографисао Зоран Милошевић)

Сл. 9 - Зграда Реалне гимназије у Чачку изграђена 1875. године, МИАЧ

Сл. 10 - Димитрије Петровић, *Мучањ*, 1876, цртеж оловком у боји, 42x28,1 см, Народни музеј Чачак, инв. бр. И 2938 (фотографисао Мијодраг Тутуновић)

Сл. 11 - Атеље С. Стојановић и С. [Стојан] Јовановић, Милева Петровић са братом Светозаром и сестром Христином Зорић, 5. август 1877, Чачак, фотографија, Милош Коларж, Београд

Сл. 12 - Димитрије Петровић, *Мала Надежда*, око 1878, цртеж, оловка и креда у боји (Катарина Амброзић, *н. г.*, 15)

Сл. 13 - Аноним, Прота Сретен Поповић (у средини) са Димитријем Петровићем (лево) и проф. Тајсићем (десно), 1878, Чачак, фотографија, Милош Коларж, Београд

STAY OF THE FAMILY OF NADEŽDA PETROVIĆ IN THE ČAČAK REGION FROM 1869 TO 1879

The selected part of the book „Family of Nadežda Petrović through the 19th century” will satisfy the constantly present interests of the inhabitants of Čačak related to the time when Nadežda and her family lived in this city and its surroundings. It covers in detail and studiously the eleven years that the Petrović and Zorić family spent in the area of Čačak.

The parents of Nadežda Petrović were young teachers in the schools of Čačak. They founded and expanded their family in Čačak (three of their children were born here, including the future painter Nadežda). The book points out that the Zorić family also had connections with the Čačak area. It draws attention to lesser-known facts such as the teaching of Pavle Zorić in Kotraž (Dragačevo district) and the death of his wife Draginja, who died in Čačak, where she was buried.

The events that took place in the Petrović and Zorić families in this period prove that they consciously

participated in social life and that some of the activities of Dimitrij Petrović can be classified as pioneering actions for the Čačak region (and Serbia). He was the first teacher of *drawing* in the lower grammar school of Čačak and he introduced profane painting to the town with his drawings made both for the school and locals. His sketches of the position of settlements and military units and paintings of landscapes during his participation in the Serbian-Turkish wars, rank him among the first Serbian war painters. The task of „repairing” the icons for the church in Čačak can be considered as the first restoration work on works of art in this area. Activities related to rescuing old documents from the Čačak District Administration awakened his passion for collecting documents and made him a pioneer in the Serbian and Čačak archives. The connections of Nadežda Petrović with the city of Čačak relate to her first six years of life.

Dragana BOŽOVIĆ

LE SÉJOUR DE LA FAMILLE DE NADEZDA PETROVIC DANS LA RÉGION DE L'ANNÉE 1869 À 1879

Ici, la partie détachée du contenu du livre „La famille de Nadezda Petrovic à travers le 19ème siècle” satisfaisait les intérêts présents en permanence des habitants de Cacak lié aux temps lorsque Nadezda séjourna dans cette ville et ses alentours. Elle éclaire en détail et studieusement onze ans que les Petrovic et les Zoric passèrent dans la région de Cacak.

Les parents de Nadezda Petrovic sont des jeunes maîtres dans la région de Cacak. À Cacak, ils formèrent et élargirent leur famille (ici naquirent trois de leurs enfants, parmi lesquels la future peintre Nadezda). Ce morceau de texte choisi montre aussi que la famille Zoric avait des liens avec la région de Cacak. Il accentue des faits moins connus comme l'est la nomination au poste de maître de Pavle Zoric à Kotraza (district de Dragacevo) et le décès de son épouse Draginja qui se déroula à Cacak, où elle fut enterrée.

Les événements qui dans les familles Petrovic et Zoric se déroulent dans cette période démontrent

qu'elles participent consciemment dans la vie sociale, tandis que la partie des activités de Dimitrije Petrovic peut être classée comme pionnière pour la région de Cacak (et la Serbie). Il fut le premier maître de *dessin* dans le lycée pour classes débutantes de Cacak, tandis que par les dessins effectués pour la classe et les citoyens, il intégra la peinture profane dans la ville. Par l'exécution de schémas de la position de l'agglomération et des unités militaires et des images de paysages au temps de la participation aux guerres serbo-turques, il est classé dans le groupe des premiers peintres serbes de guerre. Le devoir d'effectuer la „réparation” des icônes pour l'église de Cacak peut être considérée comme première opération de restauration sur les œuvres d'art dans cette région. Les activités pour la sauvegarde des anciens écrits de la Préfecture de Cacak éveillèrent sa passion pour la collecte des documents et le classèrent dans les pionniers de l'archivisme serbe et de Cacak. Nadezda Petrovic fut liée à Cacak durant ses premières années d'existence.

Dragana BOZOVIC